

Ярема Кваснюк, Роман Чорненький, Петро Гаврилишин

Розділ 16

Польські військові поховання Прикарпаття XIX – першої третини XX ст. як пам'ятки історико-культурної спадщини України і Польщі

Війни є своєрідними повитухами історії. Їх наслідки – поява нових держав, зникнення попередніх, їх розпад чи об'єднання, поява переможців і переможених. Однак за простою датою війни – людські долі, зусилля, переживання, надія і розпач, радість і сум, а подекуди навіть і життя тих, хто впав у боротьбі.

До Другої світової війни в містах і містечках Прикарпаття після євреїв другою етнічною групою за чисельністю були поляки. Їх поява була зумовлена захопленням польською короною Галичини у другій половині XIV ст. З того часу польський фактор мав тут істотний вплив. Польський народ внаслідок трьох поділів Речі Посполитої наприкінці XVIII ст. втрачає свою державність. Це спричинює прагнення до її відновлення, а відповідно, і збройну боротьбу. На жаль, остання не буває без жертв. У цьому нарисі висвітлено процес виникнення польських військових поховань на території Прикарпаття від початку XIX ст. до 1939 року.

Польські військові поховання Станиславова (Івано-Франківська). Головне християнське міське кладовище. Головне християнське міське кладовище в м. Станиславів (Івано-Франківську), сьогодні Меморіальний сквер, вул. Незалежності 40-а, у східній частині міста позаду готелю «Надія» і музично-драматичного театру ім. І. Я. Франка, має давню історію, пов'язану, зокрема, із воєнними подіями. Розташоване воно на межі з колишнім передмістям Княгинин-Колонія. Закладене кладовище в 1782 р., а тому є старшим від варшавських Повонжок та львівського Личакова й було одним із найбільших цвинтарів свого часу. За час існування

кладовище прийняло на вічний спочинок тисячі містян. Перші поховання християн після виникнення Станиславова проводилися біля їхніх храмів. Лише для юдеїв місце для цвинтаря визначили поза межами міста. Однак після декрету австрійського імператора Йосипа II від 11 грудня 1783 р., яким було заборонено робити поховання біля церков і костелів, цвинтарі закладали за містами.

Найстарішими відомими військовими похованнями головного міського кладовища були могили польських вояків армії Наполеона I Бонапарта. Вони належали до війська Варшавського герцогства, колишньої польської держави, заснованої французьким імператором у 1807 р. на польських теренах, відданих Королівству Пруссії Тильзітським договором. Під час російсько-французької війни 1812 р. армія Варшавського герцогства нараховувала майже 200 000 вояків та офіцерів, при загальній чисельності населення приблизно 4,3 млн осіб. Унаслідок поразки французької армії та її союзників у Росії герцогство було зайняте пруськими та російськими військами, у 1815 р. країна була формально розділена між двома державами згідно з рішеннями Віденського конгресу. На початок ХХ ст. відомо було про поховання на кладовищі двох офіцерів Яна Копистинського (Jan Kopystyński) (1787 – 28.07.1809) та Антоні Фальковського (Antoni Falkowski) (1783 – 09.10.1809)¹. Вони померли в той час, коли Станиславів два місяці займало військо Варшавського герцогства. Це були найстаріші збережені надгробні пам'ятники кладовища, які знищено 1980 р.² На головному міському кладовищі Станиславова були поховані учасники польських повстань 1830–1831 та 1863–1864 рр. та учасники революції 1848–1849 рр.

Поховання учасників польського повстання 1830–1831 рр.

Національно-визвольне повстання 1830–1831 рр. поляків та литовців у Російській імперії отримало назву Листопадове від місяця його початку, поширилося воно й на українські землі, зокрема Правобережжя. Повстанці створили армію, яка за різними підрахунками нараховувала близько 150 000 вояків та офіцерів.

1 Chołodecki J. Cmentarzyska i groby naszych bohaterów z lat 1794–1864 na terenie Wschodniej Małopolski. Lwów : Nakładem Pol. Tow. Opieki nad Grobami Bohaterów we Lwowie Czcionkami drukarni «Mieszczańskiej», 1928. S. 44.

2 Niciejka S. Kresowa Atlantyda. Historia i mitologia miast Kresowych. T. 1: Lwów, Stanisławów, Tarnopol, Brzeżany, Borysław. Opole : Wydawnictwo MS, 2012. S. 85.

Незважаючи на запеклий опір, 27 вересня 1831 р. російські війська здобули Варшаву. Сейм, уряд та залишки польської армії перетнули кордони Австрії та Пруссії, де були інтерновані. Більшість похованих учасників Листопадового повстання належали до корпусу генерала Юзефа Дверніцького, який попав в оточення російських військ на Волині; корпус із боєм вийшов з оточення, перейшов до Галичини, де 1 травня 1831 р. склав зброю австрійській владі³. На кладовищі було поховано 30 учасників Листопадового повстання, згодом цілу алею так і називали – Алея повстанців⁴. Серед них: Гіполіт Броневський (Hipolit Broniewski) (1799–1880), вахмістр батареї капітана Пузини в корпусі генерала Ю. Дверніцького; Бальтазар Чарковський (Bartazal Czarkowski) (1777 – 02.05.1879), воював у полку стрільців любельських, неодноразово відзначений за відвагу у бою, який прожив 102 роки; Станіслав Міхал Грудзінський (Stanisław Michał Grudziński) (1797 – 12.02.1862), капітан волинської кавалерії; Гіполіт Лопатинський (Hipolit Łopatyński) (1812 – 15.07.1890), ад'ютант генерала Ю. Дверніцького, у Станиславові був відомим вчителем французької мови; Миколай Болоз-Антоневіч (Mikołaj Bołoz-Antoniewicz) (1801–1885), вірменський поет, організатор польської Народної гвардії у Станиславові під час революції 1848–1849 рр.; Юзеф Васілевський (Józef Wasilewski) (1806 – 30.10.1886), поручник артилерії, нагороджений орде-ном «Virtuti Militari»; Вінцентій Новіна-Шмагловський (Wincenty Nowina-Smagłowski) (1806–1883), поручник, поет, уродженець м. Броди, навчався у Варашавському університеті, під час коронації російського імператора Миколи I на польського короля у 1825 р. був арештований та ув'язнений за патріотичні гасла, важко поби-тий під час погрому Якуба Шелі під Тарновом у 1846 р., брав участь у Весні народів 1848–1849 рр. у Львові та Відні, за що ув'язнений на шість років у казематах Йозефштадту (район м. Відень – *Авт.*) та Оломунцу, після звільнення переїхав у 1859 р. до Франції, де працював у польській школі, був відомим бібліофілом, зібрав велику колекцію рідкісних книг, у 1873 р. переїхав із нею до Станиславова, де подарував її місту, на основі неї виникла перша міська бібліо-

3 Ibid. S. 89.

4 Spoczną i wstaną! Mogiły uczestników walk o niepodległość narodową na cmentarzu stanisławowskim / zebrał Justyn Sokulski i Leon Krzemieniecki. Stanisławów : Druk. i Lit. St. Chowaniec, 1906. S. 7–12.

тека, а він був призначений пожиттєвим бібліотекарем та міським архіваріусом, після смерті у 1883 р. бургомістр Ігнацій Камінський розпорядився встановити надгробний пам'ятник на його могилі за кошти міста⁵.

Єдиним збереженим пам'ятником учасників Листопадового повстання є могила Мауриція Гославського (Maurycy Goślawski) (05.10.1802 – 17.11.1834), підпоручника, відомого польського поета, представника української школи в польській літературі – «співача Поділля». Народився він у Фрамполі (сучасна назва село Косогірка) тепер Ярмолинецького району Хмельницької області. Навчався у школі в Кам'янець-Подільському та в ліцеї в Крем'янці, де згодом працював учителем у ліцеї Тадеуша Чацького та давав приватні уроки. Через нещасливе кохання Маурицій Гославський залишив мирне життя та вступив до польського війська Варшавського королівства, яке перебувало у складі Російської імперії. Брав участь у турецькому поході 1829 р. на Балкани російського генерал-фельдмаршала Ганса Карла фон Дібіча. Після походу служив у Варшаві, взяв активну участь у повстанні 1830–1831 рр. Воював у кавалерійській частині «Легіон Литовсько-Руський», де отримав звання підпоручника. Під час оборони Замостя належав до числа семи офіцерів, які виступали проти здачі фортеці. Після її капітуляції в серпні 1831 р. перейшов до Галичини. Мешкав у Львові, а згодом перебрався до Чортківського циркулу (району – *Авт.*) під іменем Мауриція Ясінського. 1833 року під час розшуку в Галичині учасників походу полковника Юзефа Залівського, невдалої спроби підняти польське повстання в Російській імперії був викритий Маурицій Гославський. Його поліція заарештувала на забаві в Ягольниці, спочатку утримували у в'язниці Заліщик, а згодом перевели до Станиславова. Тоді в'язниця містилася в будинку колишнього монастиря ордену Тринітаріїв (сучасна військова поліклініка на вул. Старозамкова). У ній Маурицій Гославський доглядав свого товариша, хворого на тиф, від нього сам заразився, що й стало причиною його смерті. Римо-католицьке духовенство Станиславова відмовилося ховати непокірного повстанця. Чин похорону звершив греко-католицький священник, парох кафедрального собору Святого Воскресіння отець Йоан Поглодовський. Дотепер існує три версії, в якому саме

5 Ibid. S. 7–12.

храмі відспівували Мауриція Гославського – у церкві Святої Варвари (була на місці теперішнього Івано-Франківського музичного училища ім. Дениса Січинського на вул. Січових Стрільців), у церкві Святої Параскевії П'ятниці в селі Опришівцях, у в'язничній каплиці. Похорон організувала польська громада міста, а колишній повстанець Теофіл Вішньовський влаштував спорядження тіла Мауриція Гославського в мундир польського улана зразка 1831 р. Старанням бурмістра Станиславова Ігнація Камінського та директора Ощадної каси Феліціана Мілеровіча у 1879 р. на могилі Мауриція Гославського встановлено надгробний пам'ятник скульптора Яна Бебновіча⁶.

Поховання учасників революції Весни народів. На головному міському кладовищі Станиславова було поховано 9 учасників революції 1848–1849 рр. Жертвою політичного свавілля австрійських чиновників став 16-літній гімназист Станиславівської гімназії Стефан Гошовський (Stefan Hoszowski) (1832 – 27.04.1848). Тоді протестувальники використовували тактику «котячих музик» для висміювання австрійських чиновників. Під час такої демонстрації, влаштованої проти камерального радного Жулавського, якого не злюбило все населення, австрійські вояки догнали на Тринітарській площі Стефана Гошовського й проткнули його багнетом. Похорон гімназиста перетворився на велику маніфестацію, учасниками якої були, крім містян, мешканці довколишніх сіл. Його тіло по черзі несли представники різних станів як того, хто віддав своє життя за свободу. Активним учасником революційних подій 1848–1849 рр. у Станиславові був його майбутній бурмістр Ігнацій Камінський (Ignacy Kamiński) (24.01.1819 – 21.05.1902). Народився він у давньому містечку Вишнівчик на Тернопільщині, навчався в школі та гімназії в Бучачі та згодом у гімназії у Львові, після закінчення Львівського університету отримав ступінь доктора права та філософії. Протягом 1841–1846 рр. був членом багатьох польських таємних політичних товариств, перебував під наглядом австрійської поліції. 1846 року переїхав до Відня, де незабаром був арештований, після амністії в 1848 р. прибув до Станиславова, де долучився до політичного життя, був членом Станиславівської народної ради. Після Весни народів працював адвокатом. Під час Січневого повстання 1863 р. нелегально постачав зброю для поль-

6 Ibid. S. 7–8.

ських повстанців у Росію. У 1864 р., тікаючи від переслідування австрійської влади за торгівлю зброєю, переїхав до Швейцарії; в Австрії йому оголошено заочний вирок і заборонено займатися адвокатською практикою. У Швейцарії отримав громадянство кантону Санкт-Галлен, був секретарем представництва еміграційного польського уряду у Швейцарії, мужем довіри швейцарського уряду, приятелював із польським генералом Юзефом Гауке-Босаком, який після поразки повстання емігрував до Франції. Після оголошення амністії в 1865 р. повернувся до Станиславова, де в 1869–1889 рр. працював бурмістром, чотири рази обирався послом Галицького сейму в 1867–1883 рр. від Станиславова, а в 1883–1884 рр. – депутатом до австрійського парламенту, повноваження склав достроково через стан здоров'я та обов'язки бурмістра. Помер під час відпочинку в Делятині, тіло було перевезено до Станиславова, де організовано похорон за рахунок міського бюджету⁷.

Учасником Весни народів був батько «Гордої княгині» Юзефи Дзвонковської, другого кохання Івана Франка, Владислав Дзвонковський (Władysław Dzwonkowski) (01.01.1818 – 18.03.1880). Народився він у Варшаві, навчався на правничому факультеті місцевого університету. За активну участь у польських таємних організаціях у 1843 р. був арештований та ув'язнений на три місяці у Варшавській цитаделі. Уникаючи другого арешту, у 1844 р. втік до Пруссії. Російський уряд оголосив розшук Владислава Дзвонковського й навіть визначив грошову винагороду в сумі 1 000 російських рублів за його виявлення. У 1846 р. він був членом Демократичного товариства, організовував повстання в Плоцькому та Познанському воєводствах, а в 1848 р. брав участь у Весні народів. Згодом замешкав у Познані, де редагував газету «Хрест і меч» («Krzyż i miecz»), певний час жив у Парижі, належав до «Товянчиків» («Towiańczyki»), релігійно-філософського напрямку польського еміграційного руху. У бойових діях Січневого повстання 1863 р. не брав участі через хворобу серця, допомагав в організаційних питаннях висвітлення повстання за кордоном. У 1869 р. разом із дружиною Антоніною Дескур (Antonina Deskur) та дітьми переїхав до Галичини, а в 1873 р. осів у Станиславові⁸.

7 Ibid. S. 13–14.

8 Ibid. S. 13.

Цікава життєва біографія була в учасника революції в Угорщині 1848–1849 рр. Александра Тжаски Конопаського (Aleksandr Trzaska Konopacki) (05.06.1828 – 28.09.1906). Народився він у селі Пониковиця на Брідщині. 1848 року добровільно вступив до польського легіону, був зарахований до піхотної артилерії під командуванням генерала Юзефа Висоцького, який воював на боці угорських повстанців Лайоша Кошута. Угорський повстанський уряд дозволив Юзефу Висоцькому формування польської армії в Угорщині чисельністю 5 000 вояків. Після поразки революції у 1849 р. польський легіон перейшов до Османської імперії, де був інтернований. У Стамбулі Александр Конопаський працював в англійському консульстві. Брав участь у Кримській війні 1853–1856 рр. у званні офіцера англійських гусарів. Після неї ніс службу у званні капітана-перекладача на англійському військово-морському флоті. Під час Січневого повстання перевозив закуплену в Англії зброю для польських повстанців до Російської імперії. Пізніше як пенсіонер англійського уряду переїхав до Галичини, де оселився в Станиславові.

Серед учасників революції в Угорщині 1848–1849 рр. був полонізований українець Констянтин Лекавський (Konstanty Łekawski) (30.06.1816 – 06.08.1872). Узимку 1848–1849 рр. він із товаришем Гжегожем Осадковським (Grzegorz Osadkowski) перейшов через Карпати до Угорщини та вступив до польського легіону генерала Юзефа Висоцького. Після інтернування в Османській імперії Констянтин Лекавський переїхав до Англії, де працював у торгівлі. Близько 1866 р. він повернувся до Галичини⁹. Серед інших учасників Весни народів були: Станіслав Якса Биковський (Stanisław Jaksa Wykowski) (1815 – 09.03.1895), поміщик, поручник польської народної гвардії, голова Заліщицької повітової ради; Юзеф Черкавський (Józef Czerkawski) (1825 – 18.04.1897), гвардієць польської народної гвардії, музикант-капельмейстр¹⁰.

Поховання повстанців 1863–1864 рр. На головному християнському міському кладовищі Станиславова було поховано станом на 1906 р. 38 учасників, а загалом більше 40 учасників польського повстання 1863–1864 рр. у Росії. У ньому, крім поляків, взяли участь литовці, білоруси, українці. Повстання отримало

9 Ibid. S. 14–15.

10 Ibid. S. 13.

велику підтримку міжнародної громадської думки. Воно мало характер партизанської війни, під час якої відбулося близько 1200 битв і сутичок, серед повсталих була велика кількість офіцерів та солдатів російської імператорської армії, які перейшли на бік повстання. Завершилася боротьба поразкою повстанців, з яких кількадесят тисяч загинули в боях, близько однієї тисячі було страчено, 38 000 засуджено до каторги чи заслано до Сибіру, а 10 000 емігрували. Серед відомих його учасників були: Владислав Цихорський (Władysław Cichorski) (помер 1877), полковник, псевдонім «Zameczek» («Замочок»), організатор збройного відділу генерала Жигмунта Падлевського; Владислав Цесельський (Władysław Ciesielski) (1842 – 14.05.1893), воював у Свентокшиських горах у південно-східній частині центральної Польщі, після повстання відомий журналіст та письменник, у 1881–1882 рр. – редактор «Голосу Станиславівського» («Głos Stanisławowski»), журналіст чернівецької «Газети Польська» («Gazeta Polska») та «Кур'єру Станиславівського» («Kuryer Stanisławowski»); Ян Дабровський (Jan Dąbrowski) (1834–1882), уродженець Волині, разом зі своїм поміщиком, у якого служив, брав участь у повстанні, був засланий у Сибір, звідки втік до Румунії, мешкав у місті Ботошані (південна Буковина), де працював на залізниці, згодом переїхав до Станиславова, де на залізничному дворі був доглядачем дров; Луціян Дабровський (Łucjan Dąbrowski) (1822–1881) – полковник у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, один із найдосвідченіших офіцерів повстання, після нього емігрував до Румунії, а через кілька років перебрався до Станиславова; Болеслав Сас Дрогомирецький (Bolesław Sas Drohomirecki) (1839–1888) – офіцер повстання, брав участь у боях у Литві, у Станиславові працював інженером залізниці; Юліан Монтвіль Ейтмінівч (Julian Montwiłł Ejtminowicz) (помер 13.03.1873), народився у Литві, капітан Лібавського піхотного полку імені принца Карла Пруського російської імператорської армії, перейшов на бік повстання, отримав звання полковника, під час бойових дій був важко поранений у стегно; Агатон Гіллер (Agaton Giller) (10.01.1831 – 18.07.1887), один із керівників повстання, розробив план збройного повстання, член та голова Тимчасового національного уряду Польщі, очолював відділ закордонних справ, після еміграції в Пруссії та Швейцарії у 1870 р. переїхав до Львова, звідки був депортований у 1876 р. за активну участь у підготовці нового

польського повстання в Російській імперії, австро-угорська влада дозволила йому повернутися до Галичини у 1884 р., вибравши для його проживання Станиславів, де він мешкав у своєї сестри Агрипіни Коперницької; у 1886 р. заснував польськомовну газету «Кур'єр Станиславівський» («Kuryer Stanisławowski»), яка виходила до 1939 р., у 1981 р. останки Агатона Гіллера були перепоховані на Головну алею варшавського кладовища Повонжки; Францішек Коперницький (Franciszek Kopernicki) (01.04.1825 – 25.11.1892), швагер Агатона Гіллера, народився в селі Чижівка Київської губернії (тепер село Звенигородського району Черкаської області), із 1843 по 1862 рік служив у російській імператорській армії, учасник Кримської війни 1853–1856 рр., у вересні 1862 р. вийшов у відставку у званні майора, у квітні 1863 р. приєднався до повстання, де отримав звання полковника, був начальником штабу та командувачем кавалерії при бригаді генерала Едмунта Тачановського, згодом військовим комендантом Пйотерківського, Серадзького, Велунського, Калішського повітів, емігрував із сім'єю до Швейцарії, а згодом переїхав до Станиславова, де був директором Ощадної каси; Станіслав Гжегожевський (Stanisław Grzegorzewski) (1842 – 25.01.1903), поручник у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, жив в еміграції у Франції та Бельгії, в останній навчався в політехніці, після повернення до Галичини працював старшим інженером Крайового відділу, головою та почесним членом польського «Соколу» у Борщеві; Анджей Камінський (Andrzej Kamiński) (1832 – 18.04.1883), учасник повстання, арештований та ув'язнений у Жешові, після звільнення брав участь у Мексиканській експедиції 1861–1867 рр. молодшого брата австрійського цесаря Франца Йосифа I Максиміліана; Владислав Коссовіч (Władysław Kossowicz) (помер 21.04.1890), учасник революції в Угорщині 1848–1849 рр., воював у корпусі генерала Юзефа Бема, під час Січневого повстання був ротмістром у збройному відділі генерала Артура Голуховського на Поділлі; Феліціян Мілеровіч (Felicjan Milerowicz) (19.10.1837 – 15.11.1904) до повстання працював податковим чиновником, був рядовим у збройних відділах генералів Маріана Лангевіча, Юзефа Висоцького, полковників Юзефа Міневського, Марціна Бореловського, отримав кілька поранень, у Станиславові був директором Ощадної каси; Мечислав Мокловський (Mieczysław Mokłowski) (1842 – 10.11.1905) навчався в польській військовій

школі в Генуї в Італії, учасник повстання, отримав важке поранення, був ув'язнений у Жешові, працював секретарем гміни Княгинин; Александр Нецький (Aleksandr Nęcki) (24.12.1844 – 15.03.1892), капітан косинерів у збройному відділі генерала Маріана Лангевіча, навчався в польській військовій школі в Генуї в Італії; Броніслав Рапацький (Bronisław Rapacki) (01.06.1842 – 14.06.1880), член Центрального Національного Комітету Польщі, учасник повстання, арештований російською владою у 1861 р., засуджений до смертної кари, амністований у 1863 р., на еміграції проживав у Норвегії та Пруссії, в останній був ув'язнений протягом одного року, мав бути переданий російській владі, звільнення отримав завдяки наявності норвезького громадянства, у Станиславові працював фотографом¹¹.

Окремої уваги заслуговує життєпис Романа Равіча Бохенського (Roman Rawicz Bocheński) (1842 – 11.11.1907), підпоручника драгунів російської імператорської армії, який перейшов на бік повстання, отримав звання ротмістра у збройному відділі майора Александра Люттіха, у бою 5 липня 1863 р. під Хоженіцями Ченстоховського повіту Сілезького воєводства був оточений та порубаний козаками, отримав 18 ран, перебував на межі життя та смерті, після одужання отримав звання майора, емігрував до Швейцарії, а згодом виїхав добровольцем до США, для участі у громадянській війні 1861–1865 рр. на боці північних штатів, однак на той час війна уже припинилася, і добровольців більше не приймали до американської армії¹².

Єдиною збереженою могилою учасників Січневого повстання є могила Кароля Свідзінського (Karol Świdziński) (04.07.1842 – 04.06.1877), польського поета, який народився в селі Скорнорохах Грубешівського повіту Люблінського воєводства, навчався в школі та гімназії в Любліні, Агрономічному інституті в Маримонці під Варшавою, а після його закриття в політехнічній школі в Пулавах, був членом таємних польських товариств, тісно співпрацював в підпіллі зі своїм кузеном (чоловіком сестри) Ярославом Домбровським, загітував до участі в повстанні більшість учнів політехнічної школи в Пулавах, які вступили до збройного відділу поручника Александра

11 Ibid. S. 16–21.

12 Roman Rawicz Bocheński. *Kurjer Stanisławowski*. 1907. Nr. 1158. 17 listopada. S. 1.

Ждановича, згодом був у збройному відділі полковника Леона Чеховського начальником жандармерії Грубешівського повіту, сформував добровольчий загін кінних стрільців, яких очолював, самостійно провадив партизанські дії. Після поразки повстання певний час проживав у Галичині, а згодом виїхав до Бельгії, де навчався в університеті в Генті, через брак коштів у 1866 р. переїхав до Франції, у Парижі працював креслярем, торговим агентом, за допомоги кузена Ярослава Домбровського став викладачем польської мови та літератури у польській школі в районі Батіньоль, належав до «Об'єднання польської еміграції», під час франко-пруської війни 1870–1871 рр., добровольцем вступив до 223-го батальйону Національної гвардії, де воював у ранзі сержанта, після проголошення Паризької комуни в цьому самому підрозділі отримав звання капітана, брав участь у битвах при Нейї та Аньєрі, був членом штабу генерала Паризької комуни Ярослава Домбровського, отримав доручення сформувати відділ кінної гвардії, командував ескадроном кінної розвідки XI дільниці Парижа. Першого травня 1871 р. отримав звання підполковника Національної гвардії Паризької комуни, 13 травня подав у відставку через перехід офіцерів його частини до генерала Жуля Бержера, командувача Національної гвардії, був арештований, звільнений за сприяння Ярослава Домбровського, був членом його штабу, за іншими даними ад'ютантом генерала,¹³ 23 травня 1871 р. був поруч з ним на барикаді на вулиці Мирха району Монмартр, де Ярослав Домбровський отримав смертельне поранення, від якого помер у шпиталі Ларіабузьєр того самого дня, після поразки Паризької комуни наприкінці травня 1871 р. разом із братом Ярослава Домбровського Теофілом емігрував до Великобританії, де в Лондоні мешкала дружина з дітьми генерала. У Лондоні вступив до Першого Інтернаціоналу, мешкав за фінансової допомоги Карла Маркса, який сам отримував гроші від Фрідріха Енгельса, батько якого мав фабрики в Німеччині. Перед поверненням до Галичини у 1872 р. отримував кошти від Карла Маркса для розгортання соціалістичної пропаганди. У Кракові Кароль Свідзінський працював у редакції газети «На сьогодні» («Na dziś»), дописував до газет «Мурашка» («Mrówka»), «Тижневик Великопольський» («Tygodnik Wielkopolski»), «Солома» («Strzecha»).

13 Галюк Б., Шеремет О. Івано-Франківськ: Путівник. Ужгород : Карпати, 1979. С. 62.

1873 року влаштувався на роботу на будівництві залізниці ерцгерцога Альбрехта (лінія Львів – Стрий – Станиславів). У Станиславові одружився, помер від туберкульозу. Після його смерті дружина 1878 р. видала у Львові збірку «Поезії» («Poezje»). Під час руйнації кладовища на початку 1980-х рр. радянська влада залишила могилу Кароля Свідзінського як учасника Паризької комуни, як тоді казали першого комуніста міста¹⁴.

Могила польських легіоністів Великої війни. На головному християнському міському кладовищі Станиславова було п'ять братських могил польських легіоністів II «Залізної», або Карпатської, бригади, які після бою під Молодьковом 29 жовтня 1914 р. потрапили пораненими в російський полон та померли від ран у шпиталі Червоного Хреста в Станиславові. Під час проведення облагороджувальних робіт на цвинтарі в Княгинин-колонії 1924 р. були впорядковані й могили легіоністів¹⁵. За ініціативи польської громадськості Станиславова було вирішено 1926 р. перепоховати легіоністів до спільної могили та спорудити на ній пам'ятник. Для цього створено відповідний Комітет. У II кварталі 1926 р. ексгумовано три братські могили із сімома останками легіоністів з міського цвинтаря на головний військовий цвинтар¹⁶. Згодом ця алея міського цвинтаря отримала назву Алея легіоніста. На міському цвинтарі залишилось дві братські могили легіоністів, родичі яких напевно не погодилися переносити їхні останки на нове місце. Пам'ятник легіоністам на військовому цвинтарі роботи відомого станиславівського скульптора Мар'яна Антоняка був поставлений у 1927 р. Обеліск прикрашала кількадеметрова скульптура легіоніста в повний зріст з гвинтівкою в руці, під ним розміщувався напис – «Польські легіони. 1914–1918. З вашої крові та важкої праці Польща відродилась, щоб жити» («Legiony Polski. 1914–1918. Z krwi waszej trudu i znoju Polska powstała by żyć»). Відкриття пам'ятника відбулося 18 вересня 1927 р. Комітет побудови звернувся з проханням

14 Wyczańska K. Polacy w Komunie Paryskiej. Warszawa : Wyd. MON, 1971. S. 311; Wł. B. Karol Świdziński (wspomnienie pośmiertne). *Karol Świdziński. Poezje*. Lwów : I Związkowa Druk., 1878. S. IX–XV.

15 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Державний архів Івано-Франківської області* (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 28.

16 Там само. Арк. 79зв.

його відкрити до Маршала Польщі Юзефа Пілсудського, який не міг особисто приїхати на відкриття, а делегував інспектора польського війська у Львові генерала Мечислава Норвід-Неугебауера¹⁷.

На пам'ятнику були розміщені таблиці з прізвищами похованих легіоністів: Ігнацій Залевський (Ignacy Zalewski) (1895 – 20.11.1914) – студент із Стрия, підпоручник 3-го піхотного полку; Францішек Бізун (Franciszek Bizun) (1896 – 10.11.1914) – селянин з Інвальду, рядовий 2-го піхотного полку; Станіслав Фялковський (Stanisław Fiałkowski) (1896 – 01.11.1914) – учень з Ярослава, рядовий 3-го піхотного полку; Генрік Хірл (Henryk Hörl) (1897 – 06.11.1914) – учень з Підгужа, міського району Кракова, рядовий 3-го піхотного полку; Ян Жежнік (Jan Rzeźnik) (1894 – 12.11.1914) – тесля з Плутова, рядовий 2-го піхотного полку; Анжей Шмігель (Andrzej Szmigiel) (1897 – 10.02.1915) – тесля з-під Ряшева, рядовий 2-го піхотного полку; Міхал Зєлонка (Michał Zielonka) (1897 – 03.11.1914) – селянин з-під Ярослава, рядовий 3-го піхотного полку¹⁸.

На головному міському цвинтарі Станиславова поховано поручника-легіоніста Тадеуша Гаврися (Tadeusz Gawryś) (1881–1914) із Дембіци (Dębicy), який отримав важке поранення живота в бою під Молодьковом та помер від ран 4 листопада 1914 р. в шпиталі Червоного Хреста в Станиславові, а 5 листопада був похований на міському цвинтарі¹⁹. Тривалий час місцеві краєзнавці вважали, що могила польських легіоністів була зруйнована у радянський час. Однак у 2016 р. музейники отримали з Відомства зв'язків з громадськістю та військово-меморіальної роботи Міністерства оборони Угорщини фотографії угорського військового кладовища 1944 р. в Станиславові, де зображена дорога на місці могили польських легіоністів, тобто навесні або на початку літа 1944 р. за наказом німецької влади було зруйновано могилу польських легіоністів з метою прокладення прямої дороги з цвинтарної алеї до новозакладеного угорського військового кладовища за межами головного міського цвинтаря. Як видно на фотографії, від пам'ятника

17 Krasnodębski J. Nie tylko Mickiewicz... *Wybrane pomniki i tablice pamiątkowe Stanisławowa*. Warszawa, 2021. S. 84.

18 Ibid. S. 84.

19 Więch A. *Wychowawca Polskości*. Tadeusz Gawryś (1881–1914). Dębica : Drukarnia Cyfrowa ZET, 2013. S. 29.

залишилася лишень одна бічна фіртка. Після руйнації цвинтаря в 1980-х рр. було втрачено місце розташування могили польських легіоністів. Під час відновлення могил вояків легіону Українських січових стрільців і Галицької армії на кладовищі у травні 1990 р. Леонід Орел придбав за власні кошти металевий хрест, який робітники допомогли йому встановити неподалік стрілецьких могил. Нині цей хрест розташований поблизу могили Героя Небесної сотні Романа Гурика.

Під час пошуків матеріалів до історії військових некрополів Івано-Франківська в Державному архіві Івано-Франківської області були знайдені документи відділу військових поховань Станиславівської окружної дирекції громадських робіт; детальний план головного військового кладовища Станиславова та наявні старі фотографії допомогли встановити точне місце розташування могили польських легіоністів. Польові виміри меж головного військового кладовища та локалізація могили польських легіоністів зроблені 5 серпня 2014 р. в Меморіальному сквері за участі істориків Романа Чорненького і Петра Гаврилишина та члена Національної спілки краєзнавців України Леоніда Орла. При проведенні обмірів дослідники встановили, що близько п'яти метрів головного міського цвинтаря було забрано під територію заводу «Промприлад». Могила польських легіоністів була перед встановленням у 2002 р. пам'ятним знаком полеглим воякам УПА, Першої Української дивізії «Галичина» та членам ОУН²⁰.

Могили вояків Галицької армії, Армії УНР та польських військовополонених. У період Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) у Станиславові з 1 листопада 1918 р. до 25 травня 1919 р. розміщувався великий військовий гарнізон та функціонували два військові шпиталі ГА, які творилися на базі шпиталів австро-угорської армії. Подібна ситуація була й у Станиславові: військовий шпиталь № 1 був утворений на основі австро-угорського військового шпиталю, який дислокувався в колишньому палаці Потоцьких, а військовий шпиталь № 2 був сформований на основі австро-угорського резервного шпиталю товариства «Червоного

20 Кваснюк Я. Б. Чорненький р. В. Гаврилишин П. М. Військові некрополі Станиславова-Івано-Франківська (1809–2021 рр.) : монографія. Брустури : Дискурсус, 2022. С. 66.

Пам'ятник семи полеглим легіоністам на головному міському кладовищі Станиславова на вул. Сапіжинська (сучасний Меморіальний сквер), робота скульптора Мар'яна Антоняка (1881–1951). 1927 р.

Хреста», який дислокувався у в'язниці «Діброва»²¹. Комендантом військового шпиталю № 1 був підполковник, доктор Осип Маланюк (1873–1949), батько відомої оперної співачки Ірини Маланюк, ім'я якої має Івано-Франківська обласна філармонія. Щодо коменданта військового шпиталю № 2 є невелика розбіжність: у спогадах сотник медич-

ної служби ГА Володимир Щуровський називає полковника, єврейського доктора Теофіла Бардаха (1866–1942), а сучасний військовий історик Ярема Кваснюк віднайшов інформацію, що Теофіл Бардах був комендантом окружного шпиталю в Бережанах, а комендантом військового шпиталю № 2 в Станиславові був полковник Осип Кос (1875–1933), батько відомого українського композитора і співака Анатолія Кос-Анатольського²².

Транспортували хворих і поранених вояків ГА до Станиславова за допомогою санітарних потягів. У складі армії було три такі потяги, які раніше належали австро-угорській армії: поїзд Легіону УСС, який в ГА отримав порядковий номер 1, його комендантом

21 Щуровський В. Медична і санітарна служба. *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії): у 5 т. / ред.-упоряд. Д. Микитюк. Вінніпег: Канадійський Фармер, 1958 / ред.-упоряд. Д. Микитюк. 1958. Т. 1. С. 279; Spital Czerwonego Krzyża w Zakładzie karnym. *Kurjer Stanisławowski*. 1915. 19 września. Nr. 1515. S. 1.*

22 Там само. С. 279; Кваснюк Я. Військові шпиталі ЗУНР у Станиславові. *Галицький кореспондент*. 2018. 4 жовтня. № 40. С. 11.

був студент медицини, четар Роман Гаванський, санітарний поїзд № 2, комендант – поручник Осип Гробельний (1899–1957), санітарний поїзд № 3, комендант – четар Володимир Скоморовський²³. Перші хворі та поранені до Станиславова прибули на початку листопада 1918 р., коли точилися бої за Львів. Із збірного пункту на Личаківському двірці до шпиталів Стрия та Станиславова їх перевозив санітарний поїзд Легіону УСС²⁴. Важкохворих залишали в Стрию, легких транспортували до Станиславова. На лікуванні у військових шпиталях та цивільних лікарнях Станиславова перебували поранені польські військовополонені. За недатованими даними Державного архіву Львівської області в період війни у 1919 р. в місті лікувалося 38 польських військовополонених²⁵.

Вояків ГА, Армії УНР та польських військовополонених, які померли у військових шпиталях Станиславова в період ЗУНР–ЗОУНР ховали на головному християнському цвинтарі міста на вул. Сапїжинська (тепер – Незалежності). Поховання здійснювали на Новому полі кладовища на цвинтарній алеї у два ряди в напрямку північ–південь, там були поховані разом українці та поляки. Автори нарису уклали список похованих вояків ГА та польських військовополонених на основі «Книги Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7» («Księgi Cmentaza Główn. I-I do XII-7»), де подано прізвища похованих по секторах цвинтаря. Книгу упорядковано під час інвентаризації могил у 1935 р., до неї внесено написи на могилах. У ній вказувався сектор цвинтаря, порядковий номер могили в секторі, тип могили (гробниця, пам'ятник, земляна), прізвище та рік поховання. Згідно з «Книгою Голов. Цвинтаря. I-I до XII-7» на цвинтарній алеї поховано 199 осіб, із них 180 відомих та 19 невідомих, 139 відомих прізвищ вояків ГА та Армії УНР, 1 прізвище російського військовополоненого, 34 прізвищ польських військовополонених, 6 прізвищ польських військових інших років: одне поховання 1913 р. – польського легіоніста Фелікса Мазурека, одне поховання 1914 р. – польського

23 Щуровський В. Медична і санітарна служба. *Українська Галицька Армія у 40-річчя її участі у визвольних змаганнях (матеріали до історії)* : у 5 т. / ред.-упоряд. Д. Микитюк. Вінніпег : Канадійський Фармер, 1958. Т. 1. С. 280.

24 Там само. С. 276.

25 Перелік поляків інтернованих в Золочеві, Тернополі, Станіславі та інших містах в 1918 р. *Державний архів Львівської області* (далі – Держархів Львівської обл.). Ф. 257 (Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.). Оп. 1. Спр. 570. Арк. 12зв.

легіоніста І бригади легіонів Юзефа Висоцького; одне поховання 1917 р. – улана креховецького Яна Ведлера, поховання польського легіоніста 1921 р. Євгеніюша Шаєра; два поховання польських легіоністів початку 1920-х рр. – Владислава Мосціцького та Александра Гриневіча. Повний список подано в додатку № 1 книги «Військові некрополі Станиславова–Івано-Франківська (1809–2021 рр.)».

За даними місцевої філії українського Товариства охорони воєнних могил за жовтень 1929 р. (голова – гімназійний професор Микола Даниш, скарбник Микола Лепкий), за активної участі пароха Ямниці о. Юстина Гірняка, довіреної особи Станиславівського єпископа Кир Григорія Хомишина, у журналі «Літопис Червоної Калини» подано інформацію про поховання 143 вояків ГА²⁶. Станиславівська філія мала намір звести пам'ятник «Незнаному стрільцеві» та впорядковувати могили у повіті. Для цієї мети оголосили збір грошових пожертв, усі охочі могли скласти пожертву на номер рахунку 724 в «Українському кооперативному банку» у Станиславові²⁷. Через світову економічну кризу, яка розпочалася у 1929 р. і тривала до середини 1930-х рр. так і не вдалося зібрати кошти на побудову вказаного пам'ятника.

Крім спільного поховання на головному кладовищі Станиславова, були ще індивідуальні поховання польських військовополонених у різних місцях на кладовищах міста. За інформацією Державного архіву Львівської області в період польсько-української війни від поранень померли та поховані в Станиславові 10 польських військовополонених: Владислав Каганюк (Władysław Kahaniuk), Станіслав Гамера (Stanisław Hamera), Юзеф Горайський (Józef Horajski), Маєвич (Majewicz), Губерт Міткевіч (Hubert Mitkiewicz), Радзевальський (Radziewalski), Суста (Susta), Людвік Шал (Ludwik Szal), Анджей Вархол (Andrzej Warchol), Петро Зеленевський (Piotr Zieleniewski)²⁸. У газеті «Свіча» («Znicz») 5 січня 1919 р. опубліковано некролог Станіслава Ватраховського

26 З діяльності Тов. Охорони Воєнних Могил. *Літопис Червоної Калини*. 1929. Ч. 3. грудень. С. 12–13.

27 Там само. С. 12.

28 Перелік поляків інтернованих в Золочеві, Тернополі, Станіславі та інших містах в 1918 р. *Держархів Львівської обл.* Ф. 257 (Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.). Оп. 1. Спр. 570. Арк. 13; Ś. p. Władysław Kahaniuk. *Znicz*. 1918. Nr. 6. 19 grudnia. S. 3–4.

(Stanisław Watrachowski) (1899 – 24.12.1918), 18-річного польського легіоніста, який проходив службу у I та II бригаді легіонів, під час служби захворів на хворобу грудної клітки та помер у батьківському домі в Станиславові²⁹.

Упорядкування українських та польських військових могил на головному міському кладовищі Станиславова проводило протягом 1924–1927 рр. за державні кошти Станиславівське відділення військових поховань під керівництвом інженера Кароля Гачевського. На могилах поставлено бетонні парапети та хрести, на металевих надгробних табличках вилито прізвища похованих. Під час упорядкування відділення військових поховань вирішило на кладовищі упорядкувати могили польських солдат, перенести їх до одного місця, бо вони були поховані на Новому полі цвинтаря поміж українськими вояками. Для цього 25 березня 1926 р., відділення надіслало листа з відповідним проханням до міського магістрату Станиславова визначити окреме місце для польських могил. Однак магістрат довго затягував з ухваленням відповідного рішення, а літній час, придатний для ексгумації, проходив, тому інженер Кароль Гачевський вирішив відповідні кошти витратити на упорядкування могил польських солдатів у Галичі, частково в Стрию, і на передмісті Станиславова Княгинин-колонії³⁰.

Під час створення Станиславівського повітового комітету опіки над військовими могилами 23 березня 1927 р. представник Магістрату, доктор Станіслав Кубіштаць, головний санітарний лікар Станиславова, запропонували побудувати на головному міському цвинтарі центральну гробницю для польських солдат, а також забрати з цвинтарної алеї могили вояків ГА і УНР, які перенести на цвинтар у Княгинин-колонію³¹. Новостворений комітет прийняв відповідні ухвали, а саме: щоб Магістрат Станиславова в необразливий спосіб почуттів українського народу схилив відповідний

29 *Śp. Stanisław Watrachowski. Znicz.* 1919. Nr. 11. 5 stycznia. S. 4.

30 Переписка з Міністерством громадських робіт про упорядкування військових кладовищ та побудову надгробних пам'ятників в Станіславському воєводстві за 1923–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Ф. 2. Оп. 8. Спр. 393. Арк. 40зв.

31 Переписка з Міністерством громадських робіт та повітовими відділами самоуправління про ексгумацію військових могил загиблих в Першій світовій війні за 1923–1929 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 394. Арк. 97.

Сучасний вигляд відновлених рядів поховань вояків ГА, Армії УНР
та польських військовополонених.
Меморіальний сквер в Івано-Франківську. 2014 р.

комітет, що, зважаючи на необхідність комунікації на цвинтарі та витоптування газонів, необхідно перенести могили українських солдат з цвинтарної алеї та схилити його до спорудження спільної центральної гробниці для всіх солдатів, загиблих у польсько-українській війні, які були поховані на головному міському цвинтарі Станиславова. Комітет пропонував перенести всі військові поховання Станиславова на цвинтар у Княгинин-колонію³². Проте ці ухвали не були втілені в життя. Українська сторона не погодилася переносити могили своїх солдатів, окреме місце для могил польських солдатів теж не було виділене.

У 1970-х рр. на українських та польських могилах вандали позбивали хрести. Щоправда, мешканець Івано-Франківська В. Івасюк таємно зберіг 48 уцілілих надгробних табличок з прізвищами вояків

³² Там само. Арк. 97зв.

ГА та польських військовополонених – 41 (40 – одиничних, 1 – братська, 6 із них у дуже пошкодженому стані) вояків ГА, 6 (4 – одиночні, 2 – братські) польських військовополонених, одного російського військовополоненого, а в часи Незалежності передав їх на зберігання до Музею археології Прикарпаття факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Самий же цвинтар планомірно руйнувався протягом 1980–1982 рр. У травні 1990 р. обидва військові ряди українських та польських вояків було частково відновлено (один ряд тягнувся на цвинтарній алеї повністю до сучасного готелю «Надія») зі встановленням таких само, як і в міжвоєнний період, бетонних хрестів. Комплекс поєднує розміщена на перетині їх осей декоративна бетонна ваза на низькому постаменті, в який з двох боків вмонтовані гранітні таблиці: «Цю вазу встановлено на честь 60-ї річниці ЗУНРу», «В ній земля із символічних могил січових стрільців»³³. На Зелені свята 1990 р. їх було освячено. Велися ці роботи методом народної толоки під керівництвом депутата Івано-Франківської обласної та міської рад Романа Круцька³⁴.

Поховання Першої світової війни, польсько-української війни 1918–1919 рр., більшовицько-польсько-української війни 1920 р. на цивільному кладовищі. Кладовище розташоване на вулиці Київській у південній частині міста неподалік від однієї з радіальних вулиць – С. Бандери. Закладене в 1912 р. Призначалося для поховання греко-католиків, римо-католиків і протестантів Княгинина-Колонії – одного з передмість Станиславова. У плані має форму прямокутника, витягнутого з півночі на південь. У північній частині із заходу на схід прокладено головну алею. Від неї праворуч паралельно одна до одної відходять дві доріжки, які умовно ділять цвинтар на сектори³⁵.

У ході Першої світової війни і подальших протистоянь супротивники несли відчутні втрати. Загиблих і померлих від ран ховали як на тимчасово облаштованих ділянках у різних кінцях міста, так

33 Івано-Франківський некрополь / упоряд. М. Головатий. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. С. 39. (Серія «Мое місто», № 18).

34 Круцьк р. Дем'янів лаз. Геноцид Галичини. Київ : Видавничий дім «Простір», 2009. С. 191–193.

35 Пам'ятники історії та культури Івано-Франківська. Книга IV. Некрополі Івано-Франківська. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2012. С. 26–27, 31.

і на міських цвинтарях. Не став винятком і новий міський цвинтар на нинішній вул. Київська. Міське кладовище на вул. Сапіжинська вже було переповнене, і на ньому не вистачало місця для поховання вбитих і померлих вояків. Станіславський поліцмейстер 9 листопада 1916 р. дав доручення міському магістрату виділити нові цвинтарі для поховання військовослужбовців. Міський магістрат 10 листопада 1916 р. повідомляв, що його доручення задоволене санітарною комісією: «...Біля міського цвинтаря є новостворене кладовище гміни Княгинин Колонія, куди веде добра дорога з боку Зосиної Волі і Сапіжинської. Тут є приміщення³⁶ на 1000 гробів». Пристав 1-ї діляниці 12 листопада 1916 р. доповів Станіславівському поліцмейстеру, який письмово зобов'язав його прийняти особисту участь в роботі комісії: «Кладовища для поховань нижніх чинів відведені по вул. Сапіжинській при міському кладовищі, де вже почали ховати і в передмісті Княгинин Колонія, де є достатня площа землі»³⁷. У 1919–1920 рр. на військовій ділянці гмінного цвинтаря Княгинин-колонія стали ховати померлих від хвороб вояків польського війська, а в період більшовицько-польсько-української війни 25 квітня – 18 жовтня 1920 р. загиблих та померлих від ран її учасників. Загалом на ній було поховано 53 вояки Армії УНР та 166 вояків польського війська³⁸.

Згідно з пунктами 225 та 226 Версальського мирного договору від 28 червня 1919 р. військові цвинтарі Першої світової війни підлягали впорядкуванню. Однак складне економічне становище в Польщі та постійна інфляція польської марки на початку 1920-х рр. не дозволяли розпочати упорядкування військових

36 Слово «приміщення» в документі вжито в значенні «місце, де можна поховати 200 і 1000 останків».

37 Листування з генерал-губернатором, військовими частинами про санітарний стан міста. Акти обстеження санітарного стану міста. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 528 (Станіславське міське поліцейське управління, м. Станіслав. 1915 – 1917 рр.). Оп. 1. Спр. 16. Арк. 44–46.

38 Інформація таємних агентів та донесення органів поліції про святкування українськими націоналістами «Свята могил». *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 6 (Станіславське повітове староство Станіславського воєводства. 1918–1939 рр.). Оп. 1. Спр. 530. Арк. 23; Список осіб загиблих під час нападу Польщі на Радянську Росію та переписка із сільськими гмінами про забезпечення інвалідів та добровольців польського війська земельними ділянками. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 6 (Станіславське повітове староство Станіславського воєводства. 1918–1939 рр.). Оп. 1. Спр. 48. Арк. 33–43.

поховань, яке розпочалося лише у 1923 р. Під час проведення ексгумації військових цвинтарів Станиславова у IV кварталі 1924 р. через фінансові витрати було вирішено військовий цвинтар на передмісті Княгинин-колонія залишити на місці³⁹. Гмінний цвинтар на передмісті Княгинин-колонія був розташований за 3 км від Станиславова, уперше його військову ділянку почали упорядковувати в III кварталі 1923 р., із 1 по 30 вересня військовослужбовці місцевого гарнізону безкоштовно упорядкували 200 одиночних та 2 братські могили, а в IV кварталі, в період з 1 по 31 жовтня привели до ладу 158 одиночних та 6 братських могил⁴⁰. У III кварталі 1924 р., упорядкували 342 могили з польсько-української та українсько-польсько-більшовицької війни; з Першої світової війни упорядкували 23 одиночні та 49 масових могил, очищено було всі цвинтарні алеї та проходи площею близько 300 м²⁴¹. Протягом IV кварталу 1924 р. зуміли одернувати та підсипати 155 могил, очистити алеї та проходи площею близько 260 м²⁴². У III кварталі 1925 р. на військовому цвинтарі було упорядковано 41 одиночну могилу⁴³. А протягом I кварталу 1927 р. встановили на могилах з українсько-польсько-більшовицької війни 156 стовпців⁴⁴. Упорядкування цвинтаря було завершено в I кварталі 1927 р., у ході якого висаджено 500 саджанців ялини та липи⁴⁵. Після завершення облагороджувальних робіт на військовому цвинтарі в Княгинин-колонії було 378 могил воєнків Першої світової війни та 363 могили загиблих у більшовицько-польсько-українській війні⁴⁶.

Під час пошуку документів про діяльність товариства «Пласт» у фондах Центрального державного історичного архіву України у Львові журналіст Тарас Зень виявив лист пластового опікуна в Ямниці о. Юстина Гірняка до керівника «Пласту» в Станиславові Осипа Бойчука в справі догляду могил ГА в Станиславові на

39 Там само. Арк. 54.

40 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 4а, 5.

41 Там само. Арк. 22.

42 Там само. Арк. 28.

43 Там само. Арк. 54.

44 Там само. Арк. 125.

45 Там само. Арк. 125.

46 Там само. Арк. 89зв.

війни, українсько-польської війни 1918–1919 рр., українсько-польсько-більшовицької війни 1920 р. на колишній військовій ділянці кладовища Княгинин-колонія.

Польські військові поховання міжвоєнного періоду та німецько-польської війни 1939 р. на цивільному кладовищі по вулиці Київській. На цвинтарі в Княгинин-колонії протягом міжвоєнного періоду ховали померлих від хвороб військовослужбовців та ветеранів польського війська. Зокрема, вояків ховали на військовій ділянці VI поля. Із збережених записів «Книги запису померлих за 1934–1940 рр.» відомо про поховання на ній 23 липня 1939 р. Владислава Бацкора (Władysław Baćkora; 1914 – 22.07.1939), римокатолика за віросповіданням, який помер від черевного тифу в гарнізонному Будинку хворих (так тоді офіційно називався військовий шпиталь на території колишнього палацу Потоцьких – *Авт.*) у Станиславові. На I полі кладовища до нашого часу збереглися могили: військового пожежника 6-го дивізіону кінної артилерії Жигмунта Турчука (Zygmunt Turczuk; 20.12.1901 – 29.10.1929); підхорунжого, ветеринарного лікаря Вінцентія Ходоровського (Wincenty Chodorowski; 01.08.1909 – 16.05.1935); майора 48-го піхотного полку, колишнього легіоніста Польського легіону, кавалера ордену «Virtutti Militari», відзнаки «Хреста Незалежності», чотириразового кавалера «Хреста Хоробрих» Владислава Чаплі (Władysław Czapla; 25.03.1896 – 07.05.1937); майора, колишнього легіоніста Польського легіону Чеслава Берези (Czesław Bereza; 1888–1939)⁴⁹.

На кладовищі Княгинин-колонія поховано також загиблих під час обстрілів і бомбардувань німецької авіації мирних жителів та вояків польської армії у вересні 1939 р. На VI полі у 13 ряді 13 вересня 1939 р. був похований військовослужбовець 1-го батальйону з охорони залізничних мостів Генрік Паперський (Henryk Paperski; 29.09.1909 – 12.09.1939), римокатолик за віросповіданням, уродженець м. Кракова, який загинув під час бомбардування німецькою авіацією залізничного моста на р. Бистриці Солотвинській. З приходом Червоної армії поранені та хворі вояки польської армії далі лікувалися вже в радянському військовому госпіталі, розміщеному на території колишнього палацу Потоцьких у Станиславові. У госпіталі траплялися смертні випадки як

49 Кваснюк Я., Чорненький р., Гаврилишин П. Військові некрополі Станиславова-Івано-Франківська (1809–2021 рр.). С. 259.

серед польських пацієнтів, так і радянських військових. Так, на VI полі у 12 ряді із військового госпітalia № 605 22 вересня 1939 р. поховали римо-католика Кароля Гербу (Karol Herba), який помер 21 вересня від виразки шлунку. На VI полі у 12 ряді поховали невідомого польського вояка, який помер того самого дня від вогнепального поранення. На VI полі у 12 ряді 25 вересня 1939 р. були поховані пацієнти військового госпітalia, який розміщувався на вул. Шопена, 3, римо-католики Чеслав Хойнацький (Czesław Chojnacki; ?–23.09.1939), який помер від черевного тифу та Стефан Вотосоцький (Stefan Wotosocki; 1915 – 24.09.1939), який помер від краснухи. У тому самому 12 ряді 1 жовтня поховали польського вояка, римо-католика Томаша Франчака (Tomasz Franczak), який помер теж від краснухи. На VI полі у 12 ряді 8 жовтня 1939 р. був похований Юзеф Пжигоцький (Józef Przygocki; 1908 – 07.10.1939), римо-католик за віросповіданням, який помер від серцевої недостатності⁵⁰.

Поховання Першої світової війни, польсько-української війни 1918–1919 рр., більшовицько-польсько-української війни 1920 р. на військовому кладовищі в Стрию. Одночасно з роботами в Станіславові упорядкувалися військові могили в інших місцевостях воєводства. Найбільший військовий цвинтар у Станіславівському воєводстві був у Стрию (3 га), на якому було понад 3 500 могил⁵¹. Облагороджувальні роботи на ньому розпочали в II кварталі 1924 р., за III квартал упорядкували 45 могил Першої світової війни та 6 секторів із 331 могилою з польсько-української та українсько-польсько-більшовицької війни, очищено було цвинтарних алей та проходів площею близько 1 200 м², за IV квартал упорядкували 1 073 могили – 1 043 одиночні та 25 братських, розчистили алеї та проходи⁵². Наступного 1925 р., у II кварталі упорядкували

50 Там само. С. 260–261.

51 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 55; Переписка з Міністерством громадських робіт та повітовими відділами самоуправління про ексгумацію військових могил загиблих в Першій світовій війні за 1923–1929 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 394. Арк. 72.

52 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 163зв.; Арк. 22; Арк. 28.

201 могили, поновили огорожу, у III кварталі упорядкували 728 одиночних могил, на турецьких могилах встановили 193 нові стовпці з дашками, відремонтували 229 старих стовпців, встановили 523 таблички із цинкової бляхи у формі пів місяця з прізвищами та номерами похованих; на польських могилах цвинтаря з українсько-польсько-більшовицької війни було покладено 40 хрестів, у IV кварталі встановили 99 хрестів на могилах польських солдат, виклали дрібним щебенем доріжки між польськими могилами⁵³. У зв'язку зі значними витратами на упорядкування Стрийського військового кладовища Станіславівське відділення військових поховань 26 травня 1926 р. звернулося з листом до Стрийського магістрату з проханням допомогти йому в цій справі, однак останній у листі від 8 липня відмовився брати участь у впорядкуванні цього цвинтаря⁵⁴.

Протягом 1926 р. упорядкували 713 могил – 684 одиночні та 29 братських, встановили замість хрестів 1 407 нових стовпців, відремонтували 953 старі хрести, встановили два шестиметрові дубові хрести з означенням цвинтаря Першої світової та українсько-польсько-більшовицької воєн на табличках розміром 40х25 см, обгородили цвинтар, на хрестах могил з українсько-польсько-більшовицької війни встановили таблички з обліковими номерами та іменами 139 загиблих польських солдатів⁵⁵. Завершальні роботи щодо упорядкування військового цвинтаря в Стрию здійснено в 1927 р.⁵⁶.

Під час упорядкування військового цвинтаря в Стрию місцевий «Союз колишніх Польських Легіоністів з 1914–1918 років» («Związek b. Legionistów Polskich z r. 1914–1918») вирішив на своїх

53 Там само. Арк. 45, 54, 63.

54 Переписка з Міністерством громадських робіт про упорядкування військових кладовищ та побудову надгробних пам'ятників в Станіславському воєводстві за 1923–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 393. Арк. 38.

55 Переписка з Міністерством громадських робіт та повітовими відділами самоуправління про ексгумацію військових могил загиблих в Першій світовій війні за 1923–1929 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 394. Арк. 72.

56 Переписка з Міністерством громадських робіт та повітовими відділами самоуправління про ексгумацію військових могил загиблих в Першій світовій війні за 1923–1929 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 394. Арк. 72; Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 125.

Фрагмент плану військового кладовища в Стрию. 1925 р.

зборах 14 жовтня 1925 р. розпочати побудову на міському цвинтарі пам'ятника на шести могилах легіоністів. Для цього члени товариства звернулися з відповідним проханням до Станіславівського відділення військових поховань виділити їм необхідну частину коштів, а решту суми вони збирали самостійно через пожертви всіх охочих⁵⁷. Ми не володіємо інформацією, чи Станіславівське відділення військових поховань надало кошти для побудови пам'ятника, але знаємо його рекомендації щодо цього питання. Поховані легіоністи були на Стрийському військовому цвинтарі в другому ряді першого сектору полеглих польських солдатів з 11 по 16-ту могилу за пам'ятником Поззнімиків. Пропонувалося встановити їм пам'ятник довжиною не більше ніж 6,50 м, шириною

57 Переписка з Міністерством громадських робіт про упорядкування військових кладовищ та побудову надгробних пам'ятників в Станіславському воєводстві за 1923–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Ф. 2. Оп. 8. Спр. 393. Арк. 22; Арк. 22зв.

не більше ніж 2 м, розмістити напис з іменами полеглих на такій висоті, щоб у разі проведення різних заходів, їхні імена було видно всім присутнім. Напис на пам'ятнику радили змінити з «Горстка Легіоністів, похованих в цьому місці переважно солдатів польської армії з 1919 р.» («Legionistów gorsć w tem miejscu są pogrebani prweznie zolnieze armiji polskej z r. 1919») на «Пам'ятник польських героїв, полеглих за Вітчизну» («Pomnik bohaterów polskich poległych za Ojczyznę») ⁵⁸.

Польське військове поховання Першої світової війни на міському кладовищі в Надвірній. Найбільше могил польських легіоністів з часу Першої світової війни було в Надвірнянському та Богородчанському повітах Станіславівського воєводства, де відбувалися кровопролитні бої II бригади легіонів восени та взимку 1914–1915 рр. Упорядкування могил легіоністів у Надвірнянському повіті розпочали в 1926 р., саме тоді в Надвірній завдяки старанню членів польського гімнастичного товариства «Сокіл» («Sokół») та за активної співпраці 48 (місце дислокації – Станіславів), 49 (місце дислокації – Коломия), 53 (місце дислокації – Стрий) піхотних полків, які були на військових навчаннях у Надвірнянському повіті, були ексгумовані останки невідомих 39 легіоністів та 7 скаутів із семи могил до однієї братської на міському цвинтарі Надвірної. Тоді ж за активної участі місцевого «Соколу» на могилі був поставлений великий пам'ятник ⁵⁹. Змурований він був у формі кургану із симетрично викладених у вісім шарів кам'яних блоків, на верху якого на постаменті встановлено великий хрест. На лицьовому боці пам'ятника встановили металеву таблицю з написом – «Героям II Залізної Бригади, полеглим у 1914 р.» («Bohaterom II Żelaznej Brygady poległym w 1914 r.»). По периметру пам'ятник оточено мурованими стовпцями із металевими ланцюгами. У військово-історичному журналі «Panteon Polski» вміщено інформацію про те, що ці легіоністи загинули 24 жовтня 1914 р. в бою за Надвірну ⁶⁰.

58 Там само. Арк. 22зв., 23.

59 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 95зв.

60 *Dziesięciolecie walk II. Bryg. Leg. Polskich pod Mołotkowem (pow. Nadwórna). Panteon Polski.* 1924. Nr. 4. 15 grudnia. S. 2.

Польське військове поховання Першої світової війни в Молотькові. Упорядкування польських військових поховань у Молотькові (Mołotkowie) Надвірнянського повіту, де відбулася найбільша битва за участю II бригади легіонів 29 жовтня 1914 р. і де загинуло близько 200 легіоністів, 300 дістали поранення, 400 потрапили в полон, розпочали в середині 1920-х рр. У піснях легіоністів йому були присвячені такі слова:

А під отим Молотьковом,
Щасливий той, хто лишився здоровим,
Там, то наших тисячами,
Лежить в могилах під соснами.
(A pod owym Mołotkowem,
Szczęśliw, kto się ostał zdrowym,
Tam, to naszych tysiącami
Leży w grobach pod sosnami.)⁶¹.

Протягом 1926 р. було ексгумовано останки 41 легіоніста до існуючої братської могили, на якій згодом поставили пам'ятник⁶². Він знаходився на полі з правого боку від церкви, був обгороджений залізним парканом, на обеліску був напис: «Пам'яті 163 легіоністів, полеглих геройською смертю на полях Молотькова 29.X.1914 р. » («Pamięci 163 Legionistów, poległych bohaterską śmiercią na polach Mołotkowa dn. 29.X.1914 r.»).⁶³ Молотьків відвідала 31 липня 1936 р. донька поручика Тадеуша Гаврися Данута Ломнєвська (Danuta Łomniewska), яка вважала, що її батько похований саме на місці битви, та залишила спогади від цієї поїздки. Перед в'їздом у село, за крутим поворотом дороги з правого боку був поставлений перший високий безіменний хрест, за ним було ще два такі самі хрести. У жінки склалося враження, що «ціле село ними усіяне»⁶⁴.

Із розповідей старожилів Молотькова відомо, що в цих могилах теж були поховані легіоністи. Сама могила неподалік церкви, на якій був встановлений пам'ятник, знаходилась у занедбаному

61 Przewodnik ilustrowany po województwie Stanisławowskiem z mapa. Stanisławów, 1930. S. 58.

62 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 93зв.

63 Więch A. Tadeusz Gawryś (1881–1914). Dębica, 2013. S. 38.

64 Ibid. S. 37.

Сучасний вигляд відновленої могили полеглих легіоністів у Молотківі, листопад 2014 р.

стані. Данута назбирала букет бур'яну на пам'ять – «покажеться колись внучкові, що з могили дідуся»⁶⁵. Вона дізналася, що могилу легіоністів знову хотіли переносити в інше місце, бо довкола неї на невикуплених землях місцеві жителі почали будувати хати. Однак могилу не перенесено⁶⁶.

Польське військове поховання Першої світової війни у Рафайловій (сучасній Бистриці). Упорядкування могил польських легіоністів у Рафайловій Надвірнянського повіту проведено наприкінці 1920-х рр. Саме тут 12 жовтня 1914 р. відбувся їхній перший бій на галицькій землі, а період їхнього перебування в Рафайловій від 13 жовтня 1914 р. по 7 березня 1915 р. увійшов в історію II бригади легіонів як «Рафайлівська Річ Посполита» («Rzeczpospolita Rafajłowska»)⁶⁷. Померлих легіоністів ховали на

65 Ibid. S. 38.

66 Ibid. S. 40.

67 Berczenko M. I Wojna światowa i sprawa polska na dawnych kartach pocztowych. Rzeszów, 2009. S. 128; Skłodowski J. Rzeczpospolita Rafajłowska. Na szlaku II Brygady Legionów Polskich w Karpatach. Warszawa : Bellona, 2009. S. 5.

Сучасний вигляд могили легіоністів у Рафайловій (сучасній Бистриці), листопад 2014 р.

подвір'ї біля невеличкого місцевого костелу, де поставили загальний пам'ятник із написом «Пам'яті 40 полеглих легіоністів. 1914–1915. Честь Героям!» («Pamięci 40 poległych Legionistów. 1914–1915. Cześć Bohaterom!»). Серед полеглих легіоністів було відомо тільки 11 прізвищ⁶⁸.

Польські військові поховання Першої світової війни у Зелений та Пасічний. У селі Зелена (Zielona) Надвірнянського повіту неподалік Рафайлової на сільському цвинтарі були також поховані польські легіоністи, яким у міжвоєнний період поставлено пам'ятник із написом «Героям II Залізної Бригади, полеглим в роках 1914–1915. Честь їх пам'яті» («Bohaterom II Żelaznej Brygady poległym w latach 1914–1915. Cześć ich pamięci»). У наступному селі – Пасічний (Pasieczna) на сільському цвинтарі збереглася теж могила польських легіоністів, на якій на початку 1920-х рр.

⁶⁸ CzorneŃki R., Orzeł L. O opiece nad mogiłami żołnierzy II Brygady Legionów w okręgu iwano-frankińskim, jako wyrazie pamięci historycznej narodów polskiego i ukraińskiego, sięgającej I wojny światowej. *Rocznik Kresowy*. 2019. № 5. S. 25.

поставили мурований пам'ятник. Біля неї в 1919 р. була похована відома хорунжа Українських Січових Стрільців Софія Галечко⁶⁹. У братській могилі було поховано 18 польських легіоністів, які загинули 24 жовтня 1914 р. біля с. Пасічна: Францішек Костецький (Franciszek Kostecki), студент права; Вінцентій Гладіш (Wincenty Gładysz) із Палесніків Красноставського повіту; Міхал Кураш (Michał Kurasz), нар. 18.09.1893 р. в Тарнавці Добромильського повіту; Ян Кос (Jan Kos) із Білгораю; Панкрацій Кованец (Pankracy Kowaniec) із повіту Новий Тарг; Станіслав Гануш (Stanisław Hanusz) із Горішньої Посади біля Руманова; Герман Шусцік (Herman Szuścik); Владислав Завадзький (Władysław Zawadzki), судовий охоронець із Дрогобича; Максиміліан Вайдовський (Maksymiljan Wajdowski) зі Львова; Тадеуш Усценський (Tadeusz Uścieński), член «Сокола» зі Львова; Вінцентій Кохур (Wincenty Kochur), 1893 р. н. з Рихвальду; Юзеф Дельнар (Józef Delnar) із Дрогобича; Володимир Яворський (Włodzimierz Jaworski) 13.02.1897 р. н. зі Львова; Казимир Ваховський, або Вохавський (Kazimierz Wachowski (lub Wochawski)); Юзеф Маховський (Józef Machowski); Кароль Нівельський (Karol Niwelski); невідомий легіоніст у мундирі «Сокола»; невідомий легіоніст, судовий вікарій⁷⁰.

Символічний пам'ятний хрест на Перевалі Легіонів у Карпатах. Протягом 16–21 жовтня 1914 р. задля налагодження транспортної комунікації між Тересвою (німецька назва Königsfeldem) та Рафайловою саперні підвідділи 2-го піхотного полку під командуванням підпоручика Яна Слушкевіча (Jana Słuszkiewicza) та за допомоги групи лісових робітників чисельністю до 1 000 осіб, за п'ять днів побудували через перевал із колод 7-кілометровий відрізок дороги, яка з'єднала Закарпаття з Галичиною. На її побудову використано 5 000 м³ дерева, було зведено 28 мостів загальною довжиною 250 м⁷¹. Пізніше її назвали дорогою Легіонів. Вояки з 3-го піхотного полку у найвищому місці обабіч дороги 28 жовтня 1914 р. поставили 6-метровий хрест, на якому легіоніст Адам Шаня (Adam Szania) багнетом висік напис:

69 Ibid. S. 26.

70 Dziesięciolecie walk II. Bryg. Leg. Polskich pod Mołotkowem (pow. Nadwórna). *Panteon Polski*. 1924. Nr. 4. 15 grudnia. S. 4.

71 Czerep S. II Brygada Legionów Polskich. Warszawa 1991. S. 66; Librewski S. Legiony na Huculszczyźnie. *Huculskim szlakiem II Brygady Legionów Polskich*. Warszawa 1934. S. 9.

Молодь польська (Перехожий у першому варіанті) поглянь на цей хрест,

Легіони Польські підняли його увись,
Переходячи гори, доли, вали,
Для тебе Польще і для твоєї хвали.
(«Przechodniu, spójrz na ten krzyż,
Legiony polskie dźwigły go wzwyż,
Przechodząc góry lasy i waly,
Dla Ciebie Polsko i dla Twojej chwały.»)⁷².

У 1925 р. за ініціативи та сприяння Надвірнянського повітового старости Францішка Сокола (Franciszka Sokoła) на цьому місці був поставлений пам'ятник, на який закріпили хрест. Його у 1931 р. замінили металевим хрестом, купленим за кошти мецената Володимира Лодзінського (Włodzimierza Łodzińskiego)⁷³.

Польське військове поховання Першої світової війни у Богородчанах. Час проведення робіт щодо упорядкування могил легіоністів у Богородчанському повіті Станиславівського воєводства авторам не вдалося встановити. В «Ілюстрованому путівнику по Станиславівському воєводстві», виданому в 1930 р., подається інформація про наявність могил легіоністів на цвинтарі в Старих Богородчанах на Скобичівці⁷⁴. Автори розшукали старожилів цього села, які вказали, що самі могили легіоністів були не на цвинтарі, а трохи далі, у лісі на Скобичівській горі, місці загибелі. Самі Богородчани здобули 27 жовтня 1914 р. легіоністи IV батальйону 2-го піхотного полку під командуванням капітана Болеслава Роя (Bolesława Roja). Однак згодом вони були контратаковані російськими військами, наказ на відступ легіоністи запізно отримали, тому батальйон вступив у бій та поніс великі втрати й відступив у напрямі Молотькова⁷⁵. Після 1930 р. відбулася урочиста церемонія перенесення останків полеглих польських легіоністів із Скобичівської гори на новий міський цвинтар у Богородчанах, який був закладений у міжвоєнний період. Легіоністів поховали

⁷² Ibid. S. 57, 66.

⁷³ Hauser Z. Podróże po cmentarzach Ukrainy – dawnej Małopolski Wschodniej. T. I. Województwo Stanisławowskie. Warszawa, 1998. S. 148.

⁷⁴ Przewodnik ilustrowany po województwie Stanisławówkiem z mapą. Stanisławów, 1930. S. 53.

⁷⁵ Czerep S. II Brygada Legionów Polskich. Warszawa, 1991. S. 68.

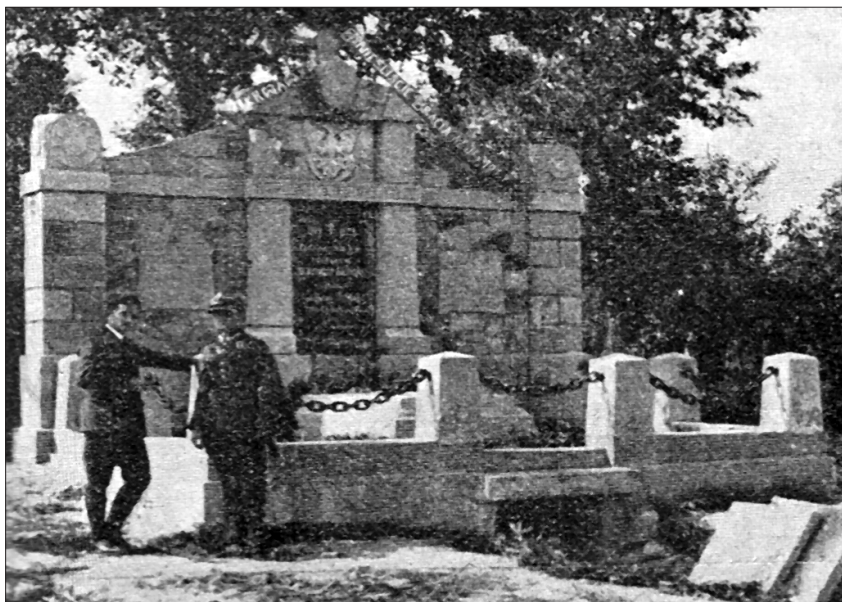
Сучасний вигляд могили легіоністів у Богородчанах, листопад 2014 р.

праворуч від головної алеї, неподалік центрального входу, у братській могилі, на якій згодом поставили великий пам'ятник. Був він виконаний у формі високої прямокутної плити з різнокольорового каміння з металевим блакитним хрестом. На таблиці вміщено напис: «Полеглі Герої II бригади польських легіонів. Петро Нікель, ст. рядовий 2 пп. 4 батальйону (1893 – 28.X.1914); Казимир Тергонде, рядовий 3 пп. 4 батальйону (13.VII.1891 – 27.X.1914); Йозеф Тергонде, рядовий 3 пп. 4 батальйону (9.II.1884 – 27.X.1914); Михайло Новак, рядовий 3 пп. 4 батальйону (помер 27.X.1914); Бруно Врублевський, рядовий 3 пп. 4 батальйону (1893 – 27.X.1914); 2 невідомих легіоністи. З вашої важкої праці Польща відродилась щоб жити!» («Polegli Bohaterowie II Brygady Legionów Polskich. Nikiel Piotr, st. szeregowiec 2 pp. 4 baonu (1893 – 28.X.1914); Tergonde Kazimierz, szeregowiec 3 pp. 4 baonu (13.VII.1891 – 27.X.1914); Tergonde Józef, szeregowiec 3 pp. 4 baonu (9.II.1884 – 27.X.1914); Nowak Michał, szeregowiec 3 pp. 4 baonu (zm. 27.X.1914); Wróblewski

Bruno, szeregowiec 3 pp. 4 baonu (1893 – 27.X.1914); 2 nieznanym Legionistów. Z trudu Waszego i znoju – Polska powstała by żyć!»)⁷⁶.

Польське військове поховання Першої світової війни у Солотвині. У містечку Солотвино, неподалік Богородчан, на цвинтарі знаходилася братська могила 76 легіоністів⁷⁷. 1927 року на ній встановлено великий надгробний пам'ятник із криптою. На таблиці викарбовано: «1914–1927. Легіоністам, полеглим за незалежність Вітчизни на полях Солотвини, Маркови, Журак і Бабчого» («1914–1927. Legionistom poległym za wolność Ojczyzny na polach Sołotwiny, Markowej, Żurak i Babczy»). На стіні, з обох боків від неї, були таблички з іменами полеглих легіоністів⁷⁸.

На цвинтарі знаходилися також й інші військові поховання. Як відомо, 23 жовтня 1914 р. Солотвино здобули легіоністи з IV баталь-

Могила 76 полеглих легіоністів у Солотвино. 1927 р.

76 Hauser Z., *Podróże po cmentarzach Ukrainy – dawnej Małopolski Wschodniej*. S. 19.

77 *Przewodnik ilustrowany po województwie Stanisławowskim z mapą*. S. 54, 59.

78 *Ibid.* S. 59; Hauser Z., *Podróże po cmentarzach Ukrainy – dawnej Małopolski Wschodniej*. S. 127.

йону 2-го піхотного полку під командуванням капітана Болеслава Роя⁷⁹. А вже зранку 29 жовтня російські війська з боку Солотвина та Богородчан повели наступ на позиції легіоністів під Молотьковом. Велика кількість легіоністів, похованих у братській могилі у Солотвині, зумовлена наслідком бою під Молотьковом. У 1927 р. могили легіоністів із довколишніх сіл були ексгумовані до Солотвина. Після 1939 р. пам'ятник на могилі польських легіоністів зруйновано, і лише в 1990-ті рр. на місці могили встановлено пам'ятний хрест.

Польське військове поховання Першої світової війни в Коломиї. Від 10 березня до 16 квітня 1915 р. у Коломиї перебувала на переформуванні, доукомплектуванні та відпочинку II бригада легіонів⁸⁰. Тоді ж померло кілька поранених легіоністів, яких поховано на ділянці військових поховань католицького цвинтаря. Саме військове кладовище заклали з дозволу коломийського магістрату на честь полеглих легіоністів. Згодом на ньому та полі за цвинтарною огорожею стали ховати вояків австро-угорської армії, зокрема від 30 квітня 1915 р. по 18 лютого 1916 р. – 629 солдат і офіцерів⁸¹. Під час перебування в Коломиї в 1916 р. престолонаслідник Карл Франц I, генерал від кавалерії Карл фон Пфланзер-Балтін та дружина радника американського посольства Томаса Кардецца Марія виділили кошти на побудову пам'ятника загиблим воякам. Будівництво здійснювала спілка різьбярів «Кнівальд і Левін». Пам'ятник побудували у формі величної чотиригранної піраміди з вівтарем, трьома лавками, по периметру фризу розмістили барельєфні композиції спочилих античних воїнів, на вершині установили чавунного орла з мечем у пазурах, на фронтоні розмістили мармуровий хрест, під ним встановили пам'ятну дошку з написом німецькою мовою: «Військовий пантеон для загиблих воїнів Коломиї заснований 1915 р. за часів ушанованого царювання Його Величності Франца Йосифа – імператора Австрії, діючого короля Угорщини і М. р. С. Мері Кардецца дружини Томаса Кардецца у щедрий спосіб і під керівництвом коменданта імператорської королівської армії Карла Фрайгерр фон Пфланзер-Балтіна»⁸². На

79 Czerep S. II Brygada Legionów Polskich. Warszawa, 1991. S. 66.

80 Ibid. S. 85–90.

81 Нагірний В. Коломийські променади. Коломия, 2014. С. 58.

82 Там само. С. 59.

Пам'ятник полеглим воїнам на військовому кладовищі Першої світової війни поблизу римокатолицького кладовища Коломиї. 13 серпня 1917 р.

всю площу постаменту встановили білі мармурові плити з іменами полеглих воїнів, серед них були й імена померлих легіоністів.

Упорядкування військових цвинтарів міста Станіславівське відділення військових поховань розпочало у 1927 р. Насамперед проведено ексгумаційні роботи та упорядковано військо-

вий цвинтар доби більшовицько-польсько-української війни⁸³. Загалом на військовому кладовищі поблизу католицького цвинтаря Коломиї було упорядковано 353 військові могили⁸⁴.

Поховання польських військовополонених та інтернованих українсько-польської війни 1918–1919 рр. у Коломиї. Табір для інтернованих осіб та військовополонених у Косачеві (передмісті Коломиї) в період польсько-української війни 1918–1919 рр. був чи не найбільшим серед таких закладів ЗУНР. У ньому перебували представники різних національностей – українці, німці, угорці, румуни, чехи та найбільше поляки, яких інтерновано на підконтрольній українській владі території. Перші інтерновані прибули з Перемишля та околиць, Самбора, Дрогобича, Борислава, Львова та його околиць (Прус, Сокольників, Сем'янівки, Давидова), Калуша, Станіслава, Бібрки, Городенки, Ходорова, Тисмениці та

83 Квартальні звіти про впорядкування військових кладовищ в Станіславському воєводстві за 1924–1927 рр. *Держархів Івано-Франківської обл.* Ф. 2 (Станіславське воєводське управління, м. Станіслав. 1921–1939 рр.). Оп. 8. Спр. 461. Арк. 125зв.

84 Нагірний В. Коломийські променади. Коломия, 2014. С. 59.

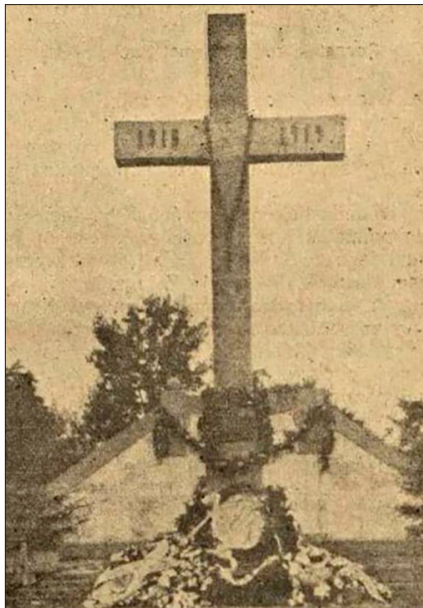
Бучача. Військовополонені ж походили з різних регіонів Польщі⁸⁵. Загалом від 6 грудня 1918 р. до 24 травня 1919 р. в ньому перебувало близько 4 000–5 000 осіб, померло, імовірно, 800–1000 осіб, задокументовано смерть 467 осіб⁸⁶. Таборити проживали в бараках, не придатних до життя в осінньо-зимовий період, які недостатньо опалювалися, харчування повністю не відповідало їхнім потребам; поширювалися інфекційні захворювання – черевний та плямистий тиф, дизентерія. Опікувався потребами табору Комітет опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами. У таборі траплялися випадки як протистояння, загостреного військово, так і толерантного ставлення із взаєморозумінням.

Померлих інтернованих осіб та військовополонених ховали на військовому кладовищі Першої світової війни, яке межувало з парафіяльним римо-католицьким кладовищем Коломиї. У межах військового кладовища для інтернованих та військовополонених надано окрему ділянку. Після війни на ній були могили без хрестів, одна братська могила з написом «Тут лежить 70 невідомих інтернованих», а також траплялись хрести із написом «Тут лежить невідомий інтернований». Написи на хрести наносив олівцем інтернований, що відповідав за поховання померлих. У пік епідемії траплялись такі дні, коли в трупарні на кладовищі знаходилися тіла від 17 до 20 осіб. Ховали померлих без домовин, які тоді були дорогим і дефіцитним товаром. Були випадки поховання через декілька годин після смерті. Так, померлого 27 березня 1919 р. Юзефа Гжибовського (Józefa Grzybowskiego), польського легіоніста з Ченстохови, поховали через чотири години після смерті. Ідентифікувати ці могили було неможливо, оскільки була практика витягування та перенесення хрестів зі старішої могили на нове поховання⁸⁷. Поіменний

85 Звіти, протоколи та інші документи про діяльність Комітету польських пань в наданні допомоги інтернованим полякам в Коломиї. *Держархів Львівської обл.* Ф. 257 (Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.). Оп. 2. Спр. 1150. Арк. 9.

86 Гаврилишин П., Чорненький р. Табори для інтернованих і військовополонених на території Західноукраїнської Народної Республіки – Західної області Української Народної Республіки (1918–1919) : монографія. Івано-Франківськ ; Брустури : Дискурс, 2023. С. 136–137.

87 Звіти, протоколи та інші документи про діяльність Комітету польських пань в наданні допомоги інтернованим полякам в Коломиї. *Держархів Львівської обл.* Ф. 257 (Польське товариство вивчення оборони Львова та південно-східних воєводств, м. Львів. 1921–1939 рр.). Оп. 2. Спр. 1150. Арк. 15.

Загальний пам'ятник померлим інтернованим цивільним особам та військовополоненим у Коломиї під час польсько-української війни 1918–1919 рр. на військовому кладовищі Першої світової війни в Коломиї. 10 вересня 1922 р.

список померлих (467 осіб) Комітет опіки польських жінок над військовополоненими та інтернованими особами склав на основі своїх записів, даних метричних книг смертей римо-католицької парафії Коломиї, списків померлих у шпиталях міста та списків померлих згідно з українським обліком.

На військовій ділянці поблизу римо-католицького цвинтаря для померлих поляків, інтернованих у Косачеві, 10 вересня 1922 р. був урочисто посвячений залізобетонний меморіал «Жертвам Косачова» («Ofiarom Kosaczowa»). Він складався з двох елементів: 1) пам'ятника у вигляді великого хреста (висотою близько 8 м) на триступеновому фундаменті з ланцюгом і кайданами на ньому; 2) стіни позаду, по боках прямокутної з лавками зліва і справа, а посередині трапецієподібної з прикріпленими білими мармуровими таблицями з переліком імен та прізвищ померлих⁸⁸. Зведений меморіал був частково за кошти родин померлих. Його виготовив місцевий маляр, живописець та кераміст Станіслав Леопольд Максиміліан Дачинський (Stanisław Leopold Maksymilian Daczyński). Після 1946 р. на меморіалі знищено мармурові таблиці з прізвищами померлих, а в 1990-ті рр. зірвано ланцюг з хреста⁸⁹. Відновлено меморіал, крім таблиць, 1995 р. під керівництвом завідувача кафедри консервації каменю Варшавської

⁸⁸ Brykowski R. Kołomyja jej dzieje, zabytki. Warszawa, 1998. S. 85–86.

⁸⁹ Нагірний В. Недавні історії давнього міста. Коломия, 2011. С. 139; Нагірний В. Коломийські променади. С. 139.

академії мистецтв Януша Смази (Janusz Smaza) за кошти «Ради охорони пам'яті боротьби та мучеництва» (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa)⁹⁰.

Прикарпаття на своїй землі зберігає тіла багатьох польських вояків. Найбільше їх знаходиться на головному міському кладовищі Станиславова / Івано-Франківська, де поховано учасників повстань 1830–1831 та 1863–1864 рр., Весни народів 1848–1849 рр. Учасники Листопадового повстання віддані землі на т. зв. Алеї Повстанців. Єдиним збереженням пам'ятником учасників Листопадового повстання є могила Мауриція Гославського. На цьому кладовищі було поховано 9 учасників революції 1848–1849 рр., більше 40 учасників польського національно-визвольного повстання 1863–1864 рр. у Російській імперії. Збереглася могила учасника Січневого повстання Кароля Свідзінського. Найбільше польських військових поховано під час Першої світової війни, серед них на головному християнському цвинтарі – легіоністів 2-ї «Залізної» (Карпатської) бригади. Там також знайшли спочинок військовополонені доби польсько-української війни 1918–1919 рр. Поховання Першої світової, польсько-української 1918–1919 рр. – більшовицько-польсько-української 1920 р. воєн знаходилися на цивільному кладовищі в Станиславові на вулиці Київській та в Стрию. Поховання Великої війни збереглися також у Надвірній, Молоткові, Рафайловій (сучасній Бистриці), Зеленій, Пасічній, Богородчанах, Солотвині та Коломиї. Польські військові поховання міжвоєнного періоду та німецької-польської війни 1939 р. розмістили на цивільному кладовищі на вулиці Київській. Найбільший цвинтар вояків різних армій Великої війни знаходився у Львові й був знищений сталінською владою.

90 Brykowski R. Kołomyja, jej dzieje, zabytki. Warszawa, 1998. S. 85.